

החור שבלב ושירת השחרור

על ספר השירים שירת השחרור מאת רחלי אברהם-איתן¹

שירת השחרור הוא ספר שיריה התשיעי של דר' רחלי אברהם איתן (באמתחתה גם שני ספרי מחקר). שישה מדורים בספר, קשורים בזיקה תמטית: "שירים לאקס" - קשיי הנישואין והגירושים הכאובים, "טעם התפוח" - מורכבות האהבה, "שירת הצומח" - נופי טבע ואדם, "שבת אחים" - 13 שירים מוקדשים לכל אחד מאחיה ואחיותיה במשפחה של יוצאי תימן, 5 מהם עיוורים, אח אחד נהרג עם סיום שירותו הצבאי ואחות אחת נפטרה ממחלת הסרטן), "קומת המלים" - שירים ארס-פואטיים בזיקה לקבלה ו"אפילוג" - שני שירים לנכדיה. קשה להעלות על הדעת איך לנוכח כל הרעות, שפקדו את רחלי, ואולי דווקא בשל כך, הצליחה לקשור כתרים כה רבים לראשה: בעלת תואר דוקטור בפילוסופיה מאוניברסיטת בר-אילן, עסקה בתחומי חינוך והוראה ובחקר הספרות העברית, שיריה תורגמו לאנגלית, צרפתית, רוסית, ספרדית, רומנית, טורקית, מונגולית, סינית, טאמילית וערבית, ופורסמו בכתבי עת בינלאומיים. רחלי אברהם איתן ייסדה את בית הסופר במודיעין ואת כתב-העת לספרות ואמנות "שבילים" שבעריכתה הראשית. בין הפרסים החשובים בהם זכתה ניתן לציין את פרס שר החינוך לספרי ביכורים, תשנ"ז, 1997, פרס ראש הממשלה תשע"ז, 2017, וב - 2016 זכתה במקום השני בתחרות השירה הבינלאומית של קונגרס השירה העולמי בפראג. אך מהי הביוגרפיה הרשמית הזאת לעומת האוטוביוגרפיה המוצפנת, המציעה את קוד הפיענוח שלה לכל קורא רגיש, והעוברת כחוט השני לאורך כל שירי ספרה? מה הם כל ההישגים לעומת מלים מצמררות כמו:

חור בְּלִבִּי שׁוֹכֵן מְקֵדֵם

יְלֵדָה עִם חוֹר

נִפְעֵר לְבוֹר

מְלֵא שְׂכָבוֹת פִּיחַ וְחוֹל

הַזְמַן.

ובספר זה הפורץ גדר בתמה ובפואטיקה המשוררת שואפת לנסוק מעל כל הרעות שפקדו אותה:

¹ בהוצאת הקיבוץ המאוחד, 2017

שירת השחרור

אין הצייד שומע שירת השחרור

שפּרַח מִקּוֹן מְמַלְכֵד

אֶל בְּדֵי הַסְּגָלוֹן

מִסְתַּרֵּר מִשְׁלַל דְּרוֹר.

לְכוּד בְּסַחְרַחַת מַחְשְׁבוֹת

לְקַפֵּד חֲרוֹתוֹ

רוֹקֵם בְּגַמְחָה כּוֹרִים לְהַרְע.

יוֹם וַיּוֹם מִמֶּנּוּ נִקְרַע - - -

הַשְּׁחֲרוֹר כְּבָר בְּצַמְרַת

שֶׁר אֶת רִקְוֵד הַזְּמַן הַמְּקַרֵּב

אוֹהֵבִים

וּמְנִיחַ לְעוֹלָבֵי הַחַיִּים

לְהַאֲסֵף אֶל כְּלָאֵם.

השיר מהפך את היחסים בין הצייד המקורקע, המוגבל, ה"לכוד בסחרחת מחשבות" לבין השחרור החופשי, בעל המעוף, המצליח לפרוח מן הקן ה"ממולכד" – מילכוד הקורבן המיועד לוכד את לוכדו, הלכוד מלכוד כפול בתכנוניו הזדוניים ככתוב – "רוקם... כורים להרע" – ולכוד גם בקינו, כלאו החונק, ה"גומחה", שגם ממנו "יום ויום ממנו נקרע". ובשעה ש"השחרור כבר בצמרת" – "חיי ציד חסר כנפיים מתקפדים" בהאספו אל הכלא של נפשו. דומה ששיר זה, שלא בכדי נבחר ככותרת לספר, הוא אלגוריה על היחסים בין האדם החומרי, הגשמי, אולי המימסד הכוחני, שהתברך כביכול בעליונות העוצמה, ובין האמן הקטן כביכול, נטול המגן, אך החופשי ברוחו, ולכן, המצליח להמריא מעל מצוקת היום-יום ועקת קיומו הדווי. ואולי הצייד הוא החיים עצמם, חייה האישיים של רחלי, שלמרות היותה עתירת הישגים ופרסים, המרו איתה, אך היא ככל שהחיים מענים אותה, כן תרבה וכן תפרוץ, וכן תמריא, והשמים אינם הגבול. וכמו שהיא אומרת בשיר "אצבעות הרוח": "אֶצְבְּעוֹתַי - כְּנָפֵי רוּחַ / וְטוֹב / טוֹב כִּף / לְעוֹף / וְלְשִׁיר / אֶת שִׁירַת הַשְּׁחֲרוֹר. (33).

רחלי אברהם-איתן ושער ספר שירה החדש

רחלי, שלשונה, צמקוּתה ומורכבותה – שלא לדבר על משקעי הכאב בשירה – מעידים על כובד ראש, מפתיעה לפעמים בהבזקי הומור שובבי. כך, למשל, שיר ההלל לאביב – "הצוף בפרח הלבן, לא באודם כלנית" – המתאר בלשון ססגונית, במשלב מושגב, ברפרטואר עשיר של מטאפורות, שפע מופעי טבע המיצגים את האביב טרם יקמול, יהפוך לקיץ, ויעיז את האנשים לביתם, אל קרירות המזגן – מסתיים במפל אירוני, בנימה יבשה, עניינית ופראגמטית של הנחיות שימוש במזגן: "עַת לְחַרְף, עַת לְהַקִּיץ / לְבַדֵּק אֶת הַפִּלְטֵר, לְהַחֲלִיפוֹ בְּחֻדָּשׁ."

השיר "אצבעות רוח" (33) לעומת זאת, הוא שיר רפאים, מצמרר קמעה, שלגבי דידי מגלם את אינות הדוברת בזכרונו של מי שנטש אותה, ובניגוד למצופה – תחבולה חוזרת בשירי רחלי – את תחושת השיחרור הכרוכה בכך לגבי הנשכחת שיישותה רוחנית, תרתי משמע. השיר "שפת האהבה" (32) הוא אחד משירי האהבה היפים, המעודנים והרומזניים – הסוגסטיביים – ביותר בשפה העברית.

ואם באהבה עסקינן – אחד משירי האהבה היפים ב"שירת השחרור", המעודנים כרקמת תחרה, והרומזניים כחור מנעול סתום למחצה, המופיעים בקובץ הוא "למשוך את הבוקר":

למשוך את הבוקר

בסדין הפליז
שקעורית אהבה.
בטן ערנית קולטת
את קרן האור
המסתננת פנימה
מצירת עגולים לבנים
בעור הסואן.
דבור חם בתוף האזנים
טומן בגופי
את שיר השירים.

רוצה למשוך את הבקר
אל תוף הצהרים.

שיר אהבה נוסף, "מדרש הצדף" (38) – משירי האהבה הנשיים היפים בקובץ, הכורכים לחברותא של מונולוג נשי פיוטי משכר חושים את הולדת ונוס של בוטיצ'לי, את הומרוס עם אצבעותיה הורודות של אאוס, אלת השחר היוונית, את בריאת האישה, את המדרשים העלומים של חז"ל, ואת הסימבוליזם הפרוידיאני של ים הנשבר אל החוף שהיה קיים אלפי שנה לפני פרויד.

"כל עפאי הסיגלון" (57) – תשובתה הניצחת של רחלי אברהם-איתן לקהלת – זה המקראי, וזה שבעקבות כל המכות שניחתו עליה היה עלול להוביל את רחלי לניהיליזם של "הבל הבלים, הכל הבל", ושניהם לא צלחו.

שירתה של רחלי כתודעתה, כאישיותה, הינה הכלאה ייחודית של מי שהפואטיקה שלה ומארג מילותיה מתרפקים על העברית המבוררת, הנאצלה, הנעלסה של בית אבא החזן, מחד גיסא, אך מאידך גיסא, גם של מי שאינה זרה לרוח הזמן, שסימניו הם האל-דואר – האי-מייל – והקלסטרון המשטרתי, הפייס – בוק. בשירה "מצב צבירה של רוח העברית" (81) רחלי מדברת על האנומליה של הפרסום החפוז של שירה בימינו:

אני משלחת את השיר לרשימת התפוצה וכבר הוא מתארח
בכל אתר ואתר ...

רק יצא מרחם וכבר עושה דרכו כבר-מצוה, מתנתק מהורתו
פועה משמחה חד-גדיא.

מדור שירי האהבה "טעם התפוח" נפתח בשיר הקצר שעל שמו נקרא המדור, ומוקדש לסביון ליברכט: "עֲקַרְתִּי מִלֵּב הַתְּפוּחַ / שָׂרַשׁ הָרֵעַ. / קִלְפֹּתַי קִלְפֹּתוֹ הָעֵבֶה / יִצְקָתִי עָלָיו דְּבַשׁ. / עֵדֶן חֲדָשׁ עַל שְׁפָתַי. / אֲדֹנָי פֶּתַח."

שיר קצר זה הוא עדות למורכבות ולרב-רובדיות שירתה של רחלי. כבר שתי השורות הראשונות מיטלטלות בין תפיסה לישראלית של התפוח, תפיסה מיתית-אגדתית, והאנשה של הפרי. סילוק ליבתו הבלתי אכילה של התפוח על מנת לאוכלו הוא רמת הפרשנות הראשונית, הבאנאלית, הגלויה, בעוד המישור השני - המטאפורי, האנתרומורפי, המאניש - מגולם בפועל טעון האלימות "עקרת" והצירוף "שורש הרע", משמע, כאן מדובר ברוע אימננטי, שאינו חלק טפל בתפוח, אלא שורש נשמתו, שורש ליבו, ולכן נמשל התפוח ליצר הרע שבאדם, והדוברת העוקרת יצר זה מלב מנסה לתקן עולם במלכות שדי, לשרש תרתי משמע את הרוע בתבל, אולי באמצעות השירה; ומזה נגזר המישור השלישי: תבנית "התפוח" כבר מעבירה אותנו למישור המיתי - התפוח האוקסימורוני של גן העדן, כלי הפיתוי, התגלמות היופי ונביטת הרוע. וניסיון ההתמודדות עם הרוע נמשך בשורות הבאות - "קילפתי קליפתו העבה / יצקתי עליו דבש". וכביכול - שבה הבריאה לקדמותה: "עדן חדש על שפתי" - וכמו שאומרים במקומותינו - "הכל דבש", אלא שאז באה הפואנטה, שורת המחץ בת המילותיים: "אדוני פתח". הדוברת בשיר עומדת על סיפו של התגמול לו היא ראויה בזכות עשיית הטוב, אלא שהשער נעול, והשיר מסתיים בלא שנדע אם זכתה לעבור את המלאך עם החרב המתהפכת, אם לאו.

לסיום, רבים וטובים היללו וקילסו את שירתה של רחלי אברהם-איתן: המשורר נתן יונתן, והחוקרים, פרופ' זיוה שמיר, פרופ' נורית גוברין, פרופ' הלל ברזל, פרופ' ארנסטו קאהן שתרגם משיריה, ועוד מבקרים וחוקרים. אולם דומה שאין טוב מן הנחתום המעיד על עיסתו, ומן העיסה המעידה על נחתומה, ומעטים השירים המקפלים בחובם בתמצית את סיפור הולדת שירתה של רחלי אברהם-איתן מתוך הכאב כמו השיר "ורדים" (48):
הָיָה לִי גֵן וְרָדִים / שְׂאִישׁ מֵעוֹלָם לֹא הִבְטִיחַ. / אֵין מָה לְקַיֵּם. / חַיִּי כְּמִדְבָּר / נָטוּל
הַבְּטָחוֹת-צְמִיחָה. / אֲנִי הִגַּנְן הַמְגִדֵּל / וְרָדֵי חֲמָמוֹת רִיחָנִיִּים / בְּאֲדָמָה צְחִיחָה... // גֵּן וְרָדִים
מְפָרִיחָה / בְּמִי דָמִי / הַנְּגָרִים מִבְּשָׂרֵי הַנְּדָקָר / פְּעַם אַחַר פְּעַם. // הִגַּן נְעֵלָם / יַחַד עִם
הַבֵּית. / עֲבַרְתִּי לְבֵית קָטָן / בְּבֵית דִּירוֹת יֶשֶׁן. / לֹא הָיוּ הַבְּטָחוֹת / וְלֹא צְפִיּוֹת. / אֲנִי הִגַּנְן
הַמְגִדֵּל וְרָדִים / אֶפְלוּ בְּמִרְפֶּסֶת / בְּמִי דָמִי / הַנְּגָרִים מִבְּשָׂרֵי הַנְּדָקָר / פְּעַם אַחַר פְּעַם."

ניתן לסכם ולומר, שבכשרונה של רחלי ובפועלה בשירה ובמעשים כה רבים לטובת הציבור התקיים הפסוק "והשם ברך את אחרית איוב מראשיתו".